

Spatial relationships of life and death at The Foothills of Süphan during The Iron Ages

Demir Çağları'nda, Süphan Dağı eteklerinde yaşam ve ölümün mekânsal ilişkileri

Hanifi Biber¹

Abstract

In this article, Muş province, Malazgirt in the borders, the Süphan Mountain foothill located and by us Early and Middle Iron Age (ca 1300-600) dated Belliahır location of the settlements and tombs, Civikan location of the settlement and tombs and Kaşıkçı Plateau settlement and the layout of settlement tombs, in other words, is being evaluated how the each other relationships with graves and space. We were collected by archaeological material examining the surface of these areas, through in situ research, photography, made architectural drawings in detail between 2010 and 2011 years. The field work was done with permission and participation of the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, later work was complemented by laboratory and made by assessments our team. Life and death in the life of mankind has always been two cases. People born, live for a certain time, and this process ends sooner or later confronts death and called reality. The relationship between these two cases, it is natural that the earth is provided to the places. So while the life of the living is kept on the area, the death is connected with burial. From the moment that there are two different words that mankind has always been associated with each other. However, spatial fiction has varied according to time and society. Sometimes into the places where they lived their dead under the floors of houses or terraces, sometimes they created out of the living space, which vary

Özet

Bu makalede, Muş İli, Malazgirt İlçesi sınırları içerisinde, Süphan Dağı eteklerinde yer alan ve tarafımızdan Erken ve Orta Demir Çağlarına (yaklaşık M.Ö. 1300-600) tarihlendirilen Belliahır Mevkii Yerleşme ve Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları'nın yerleşim düzeni, diğer bir deyişle mekan ve mezarların birbiriyle konumsal ilişkileri değerlendirilmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle, 2010 ve 2011 yıllarında yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit edilen söz konusu merkezler yerinde incelenerek, fotoğrafları çekilmiş, mimari çizimler yapılmış ve izinlerimiz kapsamında arkeolojik materyal toplanmıştır. Daha sonra laboratuvarlarımızda ekibimiz tarafından yapılan çalışmalar ve değerlendirmelerle çalışma tamamlanmıştır. Yaşam ve ölüm insanlığının hayatında hep var olagelmiş iki olgudur. İnsanlar doğar, belli bir süre yaşar ve er geç bu süreç biter ve ölüm denilen gerçeğe yüzleşilir. Bu iki olgunun yeryüzüyle ilişkisi doğaldır ki mekânlarla sağlanmaktadır. Yani hayat yaşam alanlarında sürerken ölüm mezarlarla bağlantılıdır. İnsanlığın var olduğu andan itibaren bu iki farklı dünya sürekli olarak birbiriyle ilişkili olmuştur. Ancak mekânsal kurguları zamana ve toplumlara göre değişkenlik göstermiştir. İnsanlar kimi zaman ölümlerini yaşadıkları mekânların içine, evlerin tabanı veya sekilerin altına, kimi zaman da yaşam alanlarının dışında oluşturdukları, gömü geleneklerine göre

¹ Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampus Tuşba-Van/Türkiye, hbiber@yyu.edu.tr

according to the different types of burial customs were embedded in the grave. Article spaces that both living areas subject to the archaeological centers (house) and graves are found. However, in these centers in archeology, the application before the Iron Age can rarely be seen, space, and in the same area of the tomb, the situation is said to be built in a way too close together. This perspective both places and tombs used stone size and construction techniques, also both burial plans and results of the piece pottery periodical analysis is understood in the Iron Age. Muş province, Malazgirt in the borders, had Belliahır location of the settlements and tombs, Civikan settlement and tombs and Kaşıkçı Plateau settlement and tombs have a special case.

Keywords: Life; death; space; underground chambertomb; Iron Ages.

[\(Extended English abstract is at the end of this document\)](#)

değişiklik gösteren farklı tiplerdeki mezarlara gömmüşlerdir. Makaleye konu arkeolojik merkezlerde de hem yaşam alanları olan mekânlar (evler) hem de mezarlar bulunmaktadır. Ancak bu merkezlerde bölge arkeolojisinde, Demir Çağ öncesinde uygulaması pek görülmeyen, mekân ve mezarların aynı alanda, birbirine çok yakın bir şekilde inşa edilme durumu söz konusudur. Bu açıdan gerek mekânlarda ve mezarlarda kullanılan taşların boyut ve inşa teknikleri, gerek mezar planları ve gerekse merkezlerde ele geçen çanak çömlek parçaların dönemsel analizleri sonucu Demir Çağları'na ait oldukları anlaşılan Muş İli, Malazgirt ilçesi sınırları içerisinde yer alan Belliahır Mevkii Yerleşme ve Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları özel bir duruma sahiptirler.

Anahtar kelimeler: Yaşam; ölüm; mekân; mezar; Demir Çağları.

Giriş

Yaşam ve ölüm insanoğlunun hayatında hep var olagelmış iki olgudur. Doğaldır ki insanlar doğar, belli bir süre yaşar ve er geç bu süreç biter ve ölüm denilen gerçekte yüzleşirler. Bu olgu insanoğlunun var olduğu süreç boyunca böyle olmuş ve böyle olmaya da devam edecektir.

İnsanlar yerleşik hayata geçtikleri Neolitik Çağ'dan itibaren, başlangıçta derme çatma fakat zamanla değişen ve gelişen mekân/konut tipleri geliştirerek yaşamlarını bu birimler içerisinde geçirmiştir.

Nasıl ki insanlar yaşadıkları süreçte belli yaşam alanlarını kullanmışlarsa, ölüleri için de çeşitli mekânlara ihtiyaç duymuş ve farklı gelenek ve göreneklere göre değişen, farklı tip ve şekillerde mezarlar kullanmışlardır.

Gerek yaşam alanları ve gerekse mezarlar insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği andan itibaren birlikte düşünülmüştür. Ancak çağlar boyunca bu iki olgunun uygulanış biçiminde ve birbiriyle ilişkisinde hep farklılıklar olmuştur.

Şöyle ki; İnsanoğlunun yerleşik hayata geçtiği, Aseramik Neolitik Çağ'ın başlarından itibaren ölülerini ya Çayönü'de olduğu gibi yerleşim alanı içindeki özel mekânların içine (Özdoğan, 2000: 17; Özdoğan, 2002: 66; Sevin, 2003: 45) ya da Çatalhöyük'te olduğu gibi konutların veya kültürel mekânların içine (intramural), taban veya sekiler altına gömmüşlerdir (Mellaart, 1988: 79. vd., Mellaart, 2003: 161 vd.). Ancak Neolitik Çağ'ın sonlarından itibaren durum değişmiş ve ErkenTunç Çağı'na kadar sürdüğü anlaşılan mekân içi (intramural) gömü geleneğinin yanı sıra mekânların dışına, mezarlara gömü yapma (extramural) geleneği başlamıştır. Aseramik Neolitik Çağ'ın sonlarında başladığı tahmin edilen (Uhri, 2010: 75 vd.) bu gömü tarzı günümüzde halen devam etmektedir.

Mekân dışı gömü ya koruma duvarları ile çevrili mezarlıklarda veya münferit mezarlarda uygulanmıştır. Ancak mezarlıkların ya da tekil mezarların yaşam alanları ile ilişkisi, diğer bir deyişle birbirlerine uzak ya da yakın olmaları çağdan çağa hep değişkenlik arz etmiştir.

Muş Bölgesi'nde yerleşim ve mezar mimarisinin gelişimi

Muş Bölgesi Doğu Anadolu'nun en az araştırılmış bölgelerinden biridir. Bu güne kadar bölgede sadece bir adet arkeolojik kazı yapılmıştır (Buney, 1966). Bunun dışında Muş Bölgesi ile ilgili bilgilerimiz daha çok yüzey araştırmalarına dayanmaktadır²

Muş ili kapsamında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen höyüklerde ele geçen arkeolojik bulgular arasında Prehistorik Çağlar'a ilişkin bulgu yok denecek kadar azdır. Buna karşın İlk Tunç Çağı'nda (yaklaşık M. Ö. 3000-2000) ise yoğun bir yaşamın var olduğu anlaşılmaktadır (Burney, 1958; Rothman, 1993; Özfirat 2000: 193; Özfirat 2001a: 123-124; Biber & Rafet Çavuşoğlu, 2011: 374-375; Biber & Çavuşoğlu 2013; 304-305). Bölgedeki höyüklerde gerek sur ve gerekse mekân temellerine rastlanmış olmasına karşın günümüze kadar herhangi bir İlk Tunç Çağ yerleşiminde arkeolojik kazı yapılmamış olması nedeniyle höyüklerdeki mimarinin nitelik ve niceliğine yönelik yorum yapılabilme olanağı yoktur. Ayrıca bölgenin İlk Tunç Çağı'ndaki mezarları ve ölü gömme geleneklerine ilişkin bilgi ve bulguya ulaşılmasına imkân verebilecek herhangi bir mezar da bu güne kadar tespit edilmiş değildir.³ Ancak Doğu Anadolu'nun diğer kesimlerinde, özellikle de Kuzeydoğu Anadolu'da bu döneme ait mezarların daha çok "kurgan" tipi mezarlar olduğu bilinmektedir (Özfirat . 2001b, Özfirat 2003).

Genel olarak Doğu Anadolu'da Orta Tunç Çağı'nda (yaklaşık M. Ö. 2000-1500) yerleşik yaşamdan çok pastoral (yarı göçebe) bir yaşam tarzının yaygın olduğu fikri benimsenmektedir (Özfirat, 2001b: 1; Köroğlu 2011: 17-20). Daha çok konar-göçer olan bu yaşam biçimi nedeniyle, tümüyle bu döneme özgü yaşam alanlarına rastlanmaz. Ancak Malazgirt ve Bulanıkta tespit edilen bazı höyük ve kalelerde döneme ait çanak-çömlek parçalarına az sayıda da olsa rastlanmaktadır. Örneğin Bulanık'ta tespit edilen merkezlerden Karaağıl 1 ve 2 Höyükleri, Sarıpınar Höyüğü, Şeyhyakup Höyüğü, Elmakaya Beldesi'ndeki Kalemtepe Höyük, Kırkgöze Köyü yakınlarındaki Tohmanik Kalesi ile Malazgirt'te tespit edilen Nurettin Höyük ve Kılıççı Kalesi'nde Orta Tunç Çağı'na ait seramik parçaları ele geçmiştir (Biber & Çavuşoğlu & Erdoğan, 2012: 375-376). Buna karşın bu döneme ait yüzlerce mezardan oluşan, birkaç kilometre karelik alanlara yayılan çok sayıda nekropol alanı Muş Bölgesi Orta Tunç Çağı gömü geleneklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır (Özfirat 2000: 194-195; Biber & Çavuşoğlu 2011: 207-209; Biber & Çavuşoğlu & Erdoğan, 2012). Birçoğu kaçak kazılarla tahrip edilmiş durumdaki çok sayıda mezarın, bazılarının etrafı bir taş sırası ile çevrili, yer altına inşa edilmiş örme mezarlar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak büyük bir kısmı izinsiz kazılarla tahrip edilmiş olduğu için mezarların planları hakkında kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün olmasa da bazılarının yer altına taşlarla örülmüş mezarlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu nekropollerden bir kısmının yakınında bir kale olmasına karşın (Biber & Çavuşoğlu 2011: 207, 209) kalelerin Orta Tunç Çağı'nda kullanıldığına ilişkin kesin veriler olmadığı için bu kalelerle nekropollerin dönemsel ilişkilerini belirleyebilmek oldukça zordur.

Demir Çağları Muş Bölgesinin en yoğun yerleşilmiş dönemidir. Bu güne kadar bölgede gerçekleştirilmiş yüzey araştırmalarında tespit edilmiş arkeolojik merkezlerin sayısı bu durumu gözler önüne sermektedir. Bu merkezler arasında sayıca en fazla olanları kuşkusuz höyüklerdir. Bu höyüklerin hemen hemen tümünde ele geçen çanak-çömlek örnekleri sayesinde Demir Çağ

² Bkz.: Kökten, 1947; Burney, 1958; Rothman, 1993; Özfirat, 1999; Özfirat, 2000; Özfirat, 2001; Biber & Çavuşoğlu, 2011; Biber & Çavuşoğlu & Erdoğan, 2012; Biber & Çavuşoğlu, 2013.

³ Bir istisna olarak, Özfirat tarafından yapılmış olan yüzey araştırmalarında tespit edilen Muş İli, Malazgirt ilçesi, Nurettin Köyü'nde yer alan üç alçak tepe "kurgan" olarak değerlendirilmektedir. Özfirat 2001b, 77 vd.

tabakalarının varlığı belgelenmiştir (Rothman 1993; Özfiat 1999; 2000; 2001a; Biber & Çavuşoğlu 2011; Biber & Çavuşoğlu 2013; Biber & Çavuşoğlu & Erdoğan, 2012).

Diğer bir grup merkez kalelerdir. Bölgede var olan kalelerden sadece birinin arkeolojik kazısı yapılmıştır (Burney 1966). Ancak Van Gölü Havzası'nda birçok örneği bulunan bu kalelerin bir sur ile çevrili olması ve mekân dokusu bu merkezlerin halktan çok yönetim birimine ait olduğuna işaret etmektedir. Bu tür kalelerin yakın çevresi araştırıldığında birçoğunun surlarının dışında, bazen çok yakınlarında bazen de biraz uzak mesafede nekropoller veya tek mezarların var olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Van İli, Muradiye İlçesi, Ernis Beldesi yakınlarında, Van Gölü kıyısında yer alan Evditepe de (Belli & Konyar, 2003:35-57; Sevin, 2004: 180-182; Sevin, 2005: 359) günümüze sadece sur temel kalıntıları ulaşabilmiş kalenin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğusunu çevreleyen birkaç kilometrekarelik alan da çok sayıda mezardan oluşan bir nekropol alanı yayılmaktadır. Benzer durum Van'ın 55 km. kuzeyindeki Panz (Çolpan) Kalesi ve Nekropolü için de geçerlidir (Belli & Konyar 2003: 10-14). Van'ın 54 km. kuzeydoğusunda, Tutumlu köyü yakınlarında bulunan Aliler mevkiinde de bir kale ve kalenin batı, kuzey ve kuzeybatısında yer altı örme oda mezarları ve kaya mezarları yer almaktadır (Sevin 2005: 182-185). Muş ili, Bulanık İlçesi yakınlarındaki Marnuk Kalesi'nin nekropolü de kalenin 200 m. kadar doğusunda yer almaktadır (Biber & Çavuşoğlu 2011:205-206; Biber 2015:172-173). Doğu Anadolu'da benzer örneklerin sayısını artırmak mümkündür.

Bu merkezlerin yanı sıra halkın yaşam alanları olarak düz yerleşimlerin varlığı dikkati çekmektedir. Muş ili Malazgirt İlçesi sınırları içerisinde bulunan bu tür merkezlerden Belliahır Mevkii Yerleşme ve Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarlarıdır.⁴ Bu merkezler aşağıda değineceğimiz özellikleriyle ilgi çekicidir.

Süphan Dağı Doğu Anadolu Bölgesinin önemli dağlarından birisidir (Res. 1). Ağrı'nın Patnos, Bitlis'in Adilcevaz ve Ahlat ile Muş'un Malazgirt ilçeleri arasında yer alan dağ 4.058 m. yüksekliğe sahiptir.

Res. 1- Süphan Dağı'nın kuzeyden görünümü.

⁴ Söz konusu arkeolojik merkezler tarafımızdan yürütülen "Muş ili ve İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırmaları" adlı yüzeysel araştırmamız sırasında tespit edilmiştir. Araştırmamız T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı denetiminde yürütülen 2009-FED-B035 nolu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. İlgili kurumlara ve araştırmamızda görev alan tüm ekip üyelerine katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Demir Çağları'nda Adduri (Luckenbil,1968, 219-220: 604, 605, 606) ve Eiduru (Çilingiroğlu & Salvini, 1995: 120) adları ile bilinen Süphan Dağı'nın kuzey ve batı kesimlerinin bir bölümü Muş İli, Malazgirt ilçesinin güneyini oluşturmaktadır. Süphan Dağı'nın orta kesimlerinden Malazgirt Ovası'nın düzlüklerine kadar uzanan alanda üç arkeolojik alan bulunmaktadır.

Res. 2- Makaleye konu yerleşim ve mezarlar

Res. 3- Belliahır Yerleşimi ve Mezarları topografik haritası.

2009-2014 yılları arasında, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen bir proje kapsamında, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile Muş ili ve ilçelerinde yürüttüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarının 2010 ve 2011 yılları çalışmalarında tespit edilen bu merkezler yerleşim şekli ve mimari açıdan birbirine oldukça benzerdir. Çevresinde herhangi bir sur veya tahkimat sistemi bulunmayan bu merkezler "Düz Yerleşim" niteliğindedir. Bu merkezler Belliahır Mevkii Yerleşme, Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarlarıdır (Res. 2).

Yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen söz konusu merkezler yerinde incelenerek, fotoğrafları çekilmiş, mimari çizimler yapılmış ve izinlerimiz kapsamında arkeolojik materyal toplanmıştır. Daha sonra laboratuvarlarımızda ekibimiz tarafından yapılan çalışmalar ve değerlendirmelerle çalışmalar tamamlanmıştır.

Belliahır Mevkii Yerleşme ve Mezarları

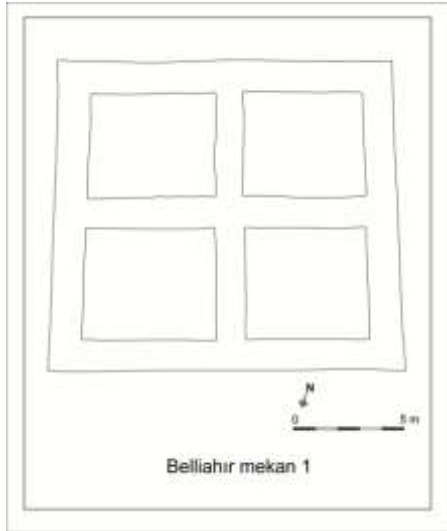
Belliahır Mevkii Malazgirt İlçesinin 30 km. güneyindeki Adaksu Köyü'nün 10 km. güneyinde bulunan Kızılyusuf Köyü'nün 4 km. kuzeydoğusundadır (Res. 3). Süphan Dağı'nın kuzeybatıya bakan orta kesimlerinde, 2184 m. rakımda yer alan yerleşme ve mezarlar yaklaşık 450 x 200 m. lik bir alana yayılmaktadır (Res. 4).

Güneyden kuzeye doğru eğimli olan arazide alanın muhtelif kısımlarında, planları birbirinden farklı mekânlar bulunmaktadır. Süphan Dağı kaynaklı volkanik kayaç kümelerinin yoğun olduğu alanda, birçoğunun planı anlaşılabilen çok sayıda mekânın olduğu görülmektedir. Mekânlar oda sayıları farklı tip ve ölçüde olmakla birlikte genelde dikdörtgen plana sahiptirler.

Res. 4- Belliahır Yerleşimi ve Mezarları'nın Batıdan görünümü

Bu mekânlardan en belirgin olanı alanın kuzeybatı kesiminde, bir sırt üzerinde yer almaktadır. "Mekân 1" olarak adlandırdığımız yapı yaklaşık 15.00x15.00 m. ölçülerine sahip, olup kare planlıdır (Res. 5, 6). Eşit büyüklükte, yaklaşık 6.00x6.00 m.lik dört odadan oluşmaktadır. 1.50-2.00 m. kalınlığında duvarlara sahip mekânın duvarları en büyüğü 0.70 m. büyüklüğünde, yarı işçilikli oval yada çokgen yapı taşlarla inşa edilmiştir. Andezit türü volkanik taşların kullanılmış olduğu duvarların temel kalıntıları günümüzde yüzeyde kolaylıkla izlenebilmektedir.

Res. 5- Belliahır Mekân 1'in planı

Res. 6- Belliahır Mekân 1'in temel kalıntıları

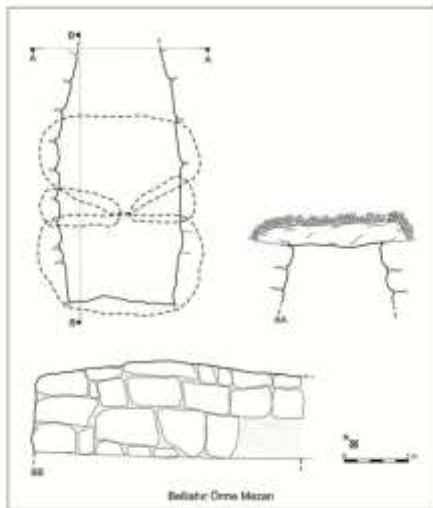
Belliahır yerleşiminin muhtelif kısımlarında, özellikle yerleşimin kuzey kesimlerindeki düz alanlarda, bazıları mekânlar arasında kalan boş kesimlere inşa edilmiş çok sayıda mezar bulunmaktadır (Res. 7).

Res. 7-Belliahır Mevkiinde Kromlekli Mezar

Örme oda mezarlardan, günümüze en sağlam biçimde ulaşmış olanı yerleşimin güney kesimindedir. Kaçak kazılar sonucu açılmış durumdaki mezar kuzeydoğu-güneybatı yönlü, dikdörtgen planlı olup, 3.85 m. uzunluğunda, ortada 1.90 m. iki uçta 1.30 m. genişliğindedir (Res. 8, 9).

Üzeri oval yapılı, yaklaşık 1.80x2.20 m. ölçülerinde, kalın kapak taşlarıyla örtülüdür. Kapak taşlarından ikisi in-situ vaziyette günümüze ulaşmış durumdadır. Kuzeydeki giriş kısmı tahrip edilmiş olduğundan girişinin dromoslu mu yoksa üstten girişli mi olduğu anlaşılamamıştır. Oldukça kaba taş işçiliği ve duvarların bindirme tekniğinde, altta geniş üste doğru daralan yapısı nedeniyle Erken Demir Çağ özellikleri göstermektedir.⁵

Res. 8- Belliahır Örne Mezarı plan ve kesiti

Res. 9- Belliahır Örne Oda Mezarı

⁵ Erken ve Orta Demir Çağ örme mezarlarının belirgin farklılıkları konusunda Sevin'in görüşü için bkz.: Sevin 2005:364 vd.

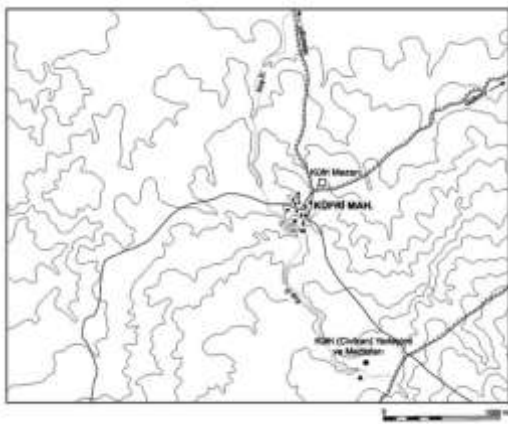
Dolgu toprak nedeniyle yüksekliği tespit edilemeyen mezarın güney duvarı yarıya kadar anakayaya oyulmuş, doğu ve batı duvarları ise tümüyle iri boyutlu dikdörtgen veya çokgen yapıtlı, yarı işçilikli taşlarla, kuru duvar şeklinde örülmüştür. Tabanda 1.80 m. genişliğindeki mezar odası tavanda 1.40 m. ye kadar daralmakta olup duvarlar bindirme tekniğinde inşa edilmiştir (Res. 10).

Res. 10- Örme Oda Mezarın doğu duvar işçiliği

Civikan Yerleşimi ve Mezarları

Malazgirt İlçesinin 7.5 km. güneydoğusundaki Küfri (Afşin) Mahallesi'nin yaklaşık 1 km. güneyindedir. Süphan Dağı'nın yükselmeye başladığı, Malazgirt düzlüklerinde, Belliahır Yerleşimi ve Mezarlarının 7,5 km. kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşim ve mezarlar güney-kuzey doğrultusunda akan Civikan (Kuş) Deresi'nin iki yanında, yaklaşık 750 x 900 m. ölçülerinde, düz bir alana yayılmış vaziyettedir (Res. 11, 12).

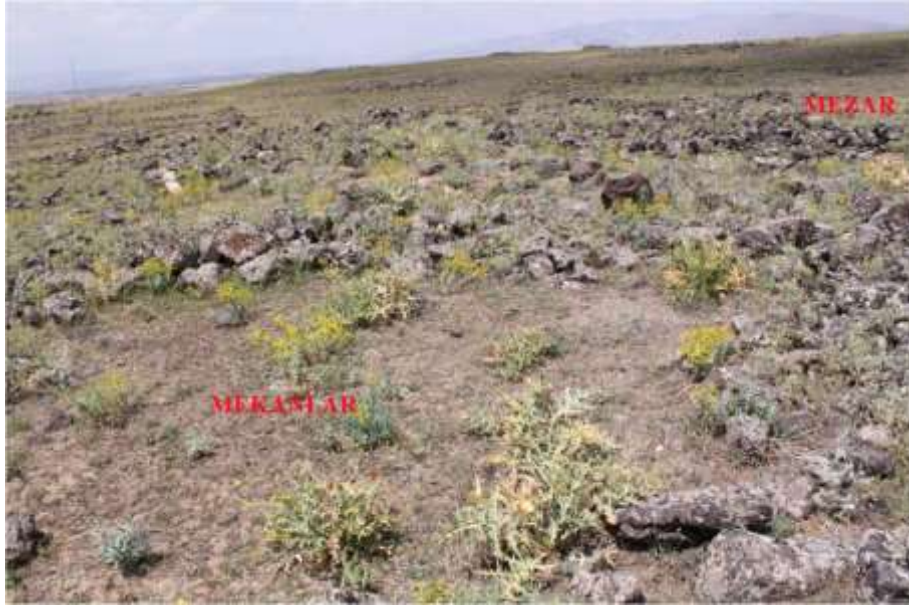

Res. 11- Civikan Mevkii topografik haritası

Res. 12- Civikan Mevkii güneyden görünüm.

Alanın çeşitli bölümlerinde dağınık vaziyette mekân temel duvarları ve farklı planlarda mezarlar bulunmaktadır. Mekânlarla mezarlar birbirine oldukça yakın, bazı kesimlerde hemen hemen birbirine bitişik vaziyette konumlandırılmış vaziyettedirler (Res. 13).

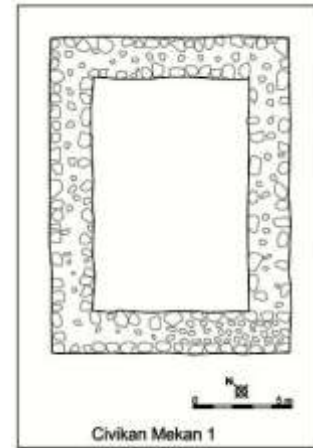

Res. 13- Civikan Yerleşimi ve Mezarları'nın konumu

Mekânlar genellikle dikdörtgen planlı olup, bazen tek bölüm halinde, bazen de birbirine bitişik birkaç bölümden oluşmaktadır. Mekân 1 olarak adlandırdığımız yapı alanının en kuzey kesiminde yer almaktadır (Res. 14, 15). Kuzey-güney doğrultusunda, 12.00x16.00 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı yapı tek bölümden oluşmaktadır. Yaklaşık 2.00 m. kalınlığındaki duvarlar, içte ve dışta 0.60x1.00 m. ölçülerinde, çokgen yapılı, yarı işçilikli, arada ise işçiliksiz daha küçük boyutlu taşlarla dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Res. 14- Civikan Mekân 1'in kuzeyden görünümü

Res. 15- Civikan Mekân 1 planı

Civikan Yerleşimindeki diğer bir yapı çok odalı bir plana sahiptir. Mekân 2 olarak adlandırdığımız bu yapı birbirine bitişik, dörtgen ya da dikdörtgen planlı asimetrik yerleştirilmiş odalardan oluşmaktadır (Res. 16, 17). Odalardan en büyüğü 12.50 x 15.00 m., ek küçüğü ise 5.00x7.50 m. ölçülerindedir. Duvar kalınlıkları değişmekle birlikte yaklaşık 2.30 m. civarındadır. Günümüzde yüzeyden tek sıra halinde izlenebilen mekân duvarları boyutları değişen, orta büyüklükte yarı işçilikli taşlarla örülmüştür. Civikan yerleşiminde yukarıda tanımlanmaya çalışılan yapıların dışında,

birçoğu izinsiz kazılarla tahrip edilmiş olduğundan planı anlaşılamayan çok sayıda yapının var olduğu gözlemlenmektedir.

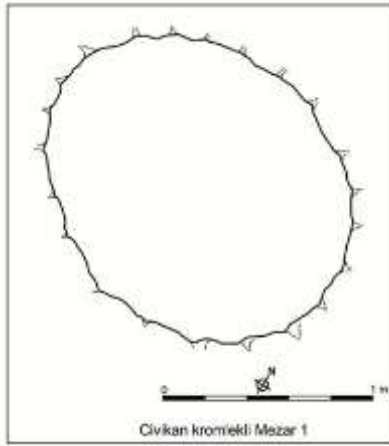

Res. 16- Civikan Mekân 2 Planı

Res. 17- Mekân 2 güneyden görünüm

Civikan Yerleşiminde dağınık vaziyetteki mekânlarla birlikte, bazıları mekânlarla oldukça yakın bazıları ise alanın boş kesimlerine inşa edilmiş çok sayıda mezar bulunmaktadır. Mezarlardan bazıları ölçüleri değişen bir sıra taş ile (kromlek) çevrili durumdadır⁶ (Res. 18, 19).

Res. 18- Civikan Kromlekli Mezar 1 planı

Res. 19- Civikan Kromlekli Mezar 1

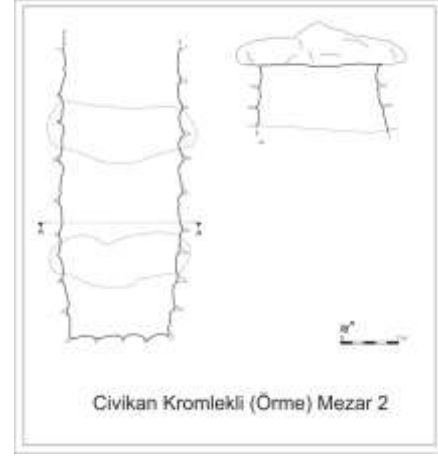
Kaçak kazılarla tahrip edilmiş vaziyetteki bazı örneklerden ise mezarların yer altına örme oda mezar tipinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Alanın kuzey kesiminde, Mekân 2'nin yaklaşık 300 m. kadar güneyinde yer alan bir mezar kısmen tahrip edilmiş durumdadır. Mimari izlerden etrafının dairesel bir taş dizisiyle çevrili olduğu anlaşılmaktadır (Res. 20). Kuzeybatı-güneydoğu yönlü mezar odası yaklaşık 1.70-2.00x6.70 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Üst örtüsü iki tanesi in-situ durumda iri kapak taşlarıyla örtülü mezarın girişinin tahrip edilmiş durumdaki kuzeybatı uçta olduğu

⁶ Van Gölü Havzası ve Ağrı bölgesinde tespit edilmiş olan kromlekle çevrili bir çok mezar "Erken Demir Çağı Mezarı" olarak tanımlanmaktadır (bkz. Belli & Konyar 2003; Sevin 2004).

anlaşılmaktadır. Dolgu nedeniyle tabanı belirgin olmayan mezar odasının mevcut yüksekliği 1.00 m. civarındadır (Res. 21). Mezarın duvarları, Süphan Dağı kaynaklı olduğu anlaşılan, bazılarının boyutları 1.00 m. den büyük, çok köşeli ve yarı işçilikli andezit taşlardan örülmüştür. Civikan yerleşiminde yukarıda anlatılan örnekler dışında bazıları izinsiz kazılarla tahrip edilmiş çok sayıda benzer mezar bulunmaktadır.

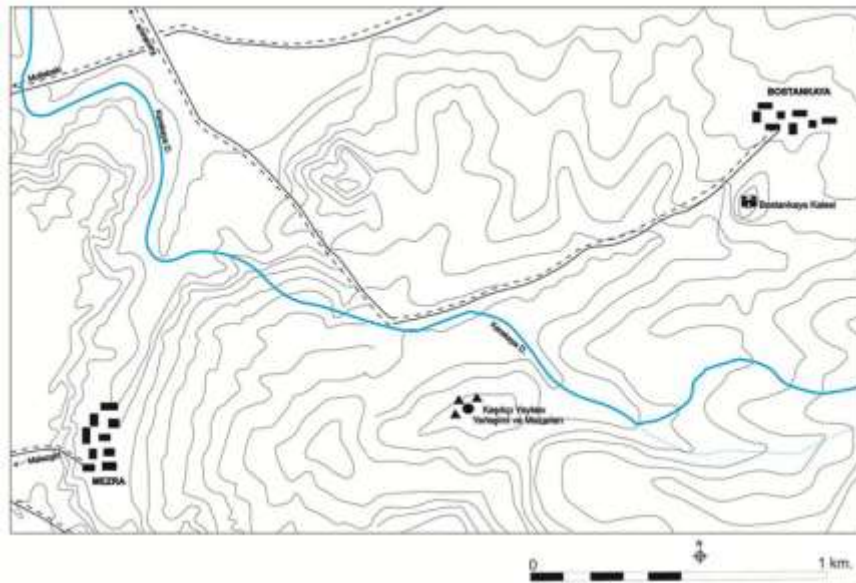
Res. 20- Civikan Kromlekli Örne Mezar 2

Res. 21- Civikan Kromlekli Örne Mezar 2 plan ve kesiti

Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları

Malazgirt ilçesinin 7 km. kuzeydoğusunda bulunan Mezra Köyü'nün 2.0 km. kuzeydoğusundaki Kaşıkçı Yaylası olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Civikan Yerleşimi ve Mezarları'nın 14 km. kuzeyindedir. Kuzeyinden Karakaya (Badişan) Deresi geçmektedir (Res. 22). Kuzeydoğudan güneybatıya doğru yükselen tepenin kuzey kesiminden başlayıp güneye doğru devam eden, doğu batı yönünde yaklaşık 350 m., kuzey güney yönünde 150 m. 'lık bir alana yayılan bir yerleşime ait mekânlar ile mezarlardan oluşmaktadır.

Res. 22- Kaşıkçı Yaylası ve çevresinin topografik haritası

Yüzeyi Süphan Dağı'nın püskürükleri olan volkanik kayalarla dolu tepenin kuzeybatı kesiminden itibaren güneydoğuya doğru devam eden mekânlar arasında tek bölümlü biri dairesel diğeri dörtgen planlı iki mekân ve kuzey-güney yönünde üç bölmeli dikdörtgen planlı bir başka mekan dikkati çekmektedir. Bunların dışında yüzeyde izlenebilen, günümüze ulaşabilmiş tek sıra halindeki duvar izlerinden, çok sayıda mekânın varlığı anlaşılmaktadır (Res. 23). Ancak bir çoğunun planı anlaşılamamaktadır.

Res. 23- Kaşıkçı Yaylası mekânları

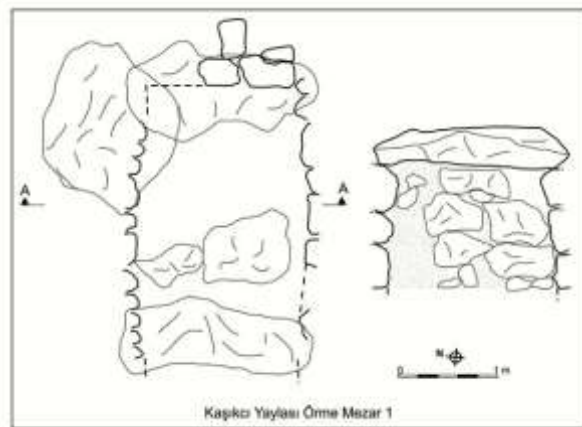

Res. 24- Kaşıkçı Yaylası Örne Mezar 1

Mekânların 5-6 m. kadar batısında biri 5.70x6.80 m. ölçülerinde dairesel planlı, işçiliksiz andezit türü bir sıra taşla çevrili, kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış yan yana iki mezar bulunmaktadır. 1 nolu mezar doğu-batı yönünde, 1.50-1.70x 2.60 m. ölçülerinde, dikdörtgen planlıdır (Res. 24). Batı yönde olduğu anlaşılan öngiriş kapalı vaziyettedir. Kabayonu taşlarla bindirme tekniğinde inşa edilmiş olan mezar odasının üstü iri kapak taşları ile kapatılmıştır. Mezarın doğu ucunda, 1.70x0.85 m. ölçülerinde ağır kapak taşı insutu halde yerinde durmaktadır. İkinci bir kapak taşı ise yana kaydırılmış vaziyettedir (Res. 25, 26). Mezarın dik açılı duvarları Erken Demir Çağın ilerleyen evrelerine, ya da muhtemelen Orta Demir Çağ'a ait olabileceğine işaret etmektedir.

Res. 25- Örne Mezar 1 içten görünümü

Res. 26- Örne Mezar 1'in plan ve kesiti

Alanın en güney kesiminde bir başka kromlek içinde Örme Mezar 2 bulunmaktadır. Doğu-batı yönlü mezar kısmen tahrip edilmiştir. 1.50x2.70 m. ölçülerinde dikdörtgen mezar odası işçilikli dikdörtgen taşlarla bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Doğu kesimde kapak taşlarından biri insitu vaziyettedir. Mezarın kuzey duvarının üzerinde kareye yakın bir plan veren kromleke ait duvar devam etmektedir. Diğer yönlerde çok belirgin değildir (Res. 27, 28).

Res. 27- Örme Mezar 2

Res. 28- Örme Mezar 2 içten görünüm

Kaşıkçı Yaylasında yer alan mezarlar da önceki örneklerde olduğu gibi, volkanik andezit türü taşlarla bindirme tekniğinde işlenmişlerdir. Mezarların planları, taş işçiliği ve çevrede bulunmuş olan çanak-çömlek parçaları Kaşıkçı Yaylası Yerleşimi ve Mezarları'nın da Demir Çağları'na tarihlenebileceğine işaret etmektedir.

Değerlendirme

Yukarıda tanımlanmaya çalışılan merkezlerin üçü de çevresinde herhangi bir sur, tahkimat veya koruma duvarı olmayan, düz arazi yerleşimi niteliğine sahiptir. Gerek mekânlarda ve gerekse mezarlarda inşa malzemesi olarak Süphan Dağı kaynaklı andezit türü volkanik taşların kullanıldığı görülmektedir. Hem mekânlarda hem de mezarlarda genellikle yarı işçilikli, dörtgen ve/veya çokgen yapı ve iri boyutlu taşlar kullanılmıştır. Mekânlar açısından standart bir plandan söz etmek mümkün değildir. Duruma göre ya tek gözlü mekânlar kullanıldığı ya da birbirine bağlı çok odalı, asimetrik planlı olanların tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Malazgirt ve çevresinin yerleşim mimarisi, bölgede arkeolojik herhangi bir kazı yapılmamış olduğu için sadece yüzey araştırmaları sonuçlarıyla değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle yukarıda tanımlanmaya çalışılan alanlarla ilgili olarak yerleşim mimarisi açısından kesin bir tarihlendirme yapmak şimdilik zor olsa da gerek mezar mimarisi ve gerekse bu merkezlerde ele geçen çanak-çömlek parçalarının incelemesi sonucunda Demir Çağ özellikleri taşıdığı söylenebilir.

Mezar mimarisi açısından her üç merkezdeki mezarlarının ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Mezarlardan bazılarının etrafının bir sıra taşla (kromlek) çevrili, yer altına inşa edilmiş örme-oda mezarlar olduğu görülmektedir. Bu mezarların daha çok hem Erken Demir Çağ'da hem de orta Demir Çağ'da (Urartu Dönemi) bölgede var olan yer altına örme geleneğinde oda mezarlar olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim bu tip mezarların yakın benzerlerinin bölgede var olduğu daha önce yapılmış kazı ve araştırmalarla belgelenmiş durumdadır. Örneğin Muş ili, Merkez ilçe sınırları içerisinde kalan,

Muş'un 65 km. kuzeyindeki Mescitli Köyü'nde ve Murat Nehrinin güney kıyısında yer alan Lica Tepe Nekropolünde bu türde kromleklî mezarların varlığı bilinmektedir (Biber-Çavuşoğlu 2013: 311). Benzer mezar tiplerinin hem dörtgen hem de dairesel kromleklî örneklerine Van Gölü Havzası'nda Panz (Belli ve Konyar 2013: 14, Çizim 7) ve Ernis-Evditepe Nekropolü'nde de (Belli ve Konyar 2013: 40 vdd.,-43, Çizim 30-31) rastlanmaktadır.

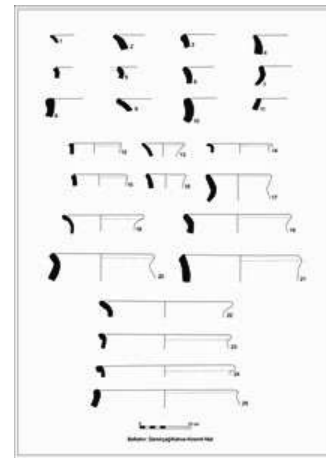
İster çevresi bir kromlekle çevrili olsun isterse kromleksiz olsun her üç merkezde tespit edilen bütün mezarlar yer altı örme oda mezar tipindedir. Örme oda mezarlar, ölçüleri değişmekle birlikte dikdörtgen planlı tek mezar odasından oluşmaktadır. Duvarlar oldukça iri boyutlu, dörtgen ve/veya çok kenarlı, yarı işçilikli andezit taşlarla, altta geniş üste doğru daralan bir plan anlayışıyla, bindirme tekniğinde örülmüştür. Mezarların üstü ise uzunlukları 2.00 m. civarındaki kalın kapak taşıyla kapatılmış vaziyettedir. Bu tür mezarların hem ön girişli hem de üstten girişli örnekleri bilinmekle beraber her iki merkezimizde yer alan örneklerin, ya tahrip edilmiş olması ya da açılmamış olması nedeniyle ne tür bir girişe sahip oldukları tam olarak anlaşılamamıştır.

İncelediğimiz örme oda mezarların benzer örneklerine Muş ilinin diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Bulanık İlçesi, Mollakent Beldesi'nin 4,5 km. güneybatısındaki Aşağı Marnuk (Takçatepe) Nekropolünde yer alan örme-oda mezar (Biber 2013: 83; Biber, H., & Çavuşoğlu, R. 2011: 205-206), Malazgirt'in 21 km. kuzeybatısındaki Aşağı Kıcık Köyü'nün 1750 m. güneybatısında yer alan Abo Höyük Nekropolü'nde (Biber, H., & Çavuşoğlu, R. 2013: 310) ve Malazgirt'in 20 km. kuzeyindeki Alyar Köyü'nün 500 m. kadar doğusunda (Biber & Çavuşoğlu, 2013: 312 vd.) da birer örme oda mezar bulunmaktadır. Marnuk Mezarı işçilik açısından daha yakın benzerlik gösterirken diğer örnekler duvarlarında bulunan dikdörtgen nişler ve duvarların bindirme tekniğinde olmayıp dik açılı olması yönüyle bizim örneklerimizden biraz daha geç dönem özellikler taşımaktadır. Niytekim nişli ve duvarları dik açılı mezar odalarının daha çok Orta Demir Çağ yani "Urartu Dönemi'nin tipik özelliği" olduğu ifade eden araştırmacılar bulunmaktadır (Sevin & Kavaklı 1996: 15 vdd., Sevin 2005, 364).

Belliahır Mevkii Yerleşme, Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ve Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları'na hem plan hem de işçilik açısından büyük benzerlik gösteren örme oda mezarlara Van gölü Havzasında, Ernis-Evditepe (Sevin, 2005: 359), Alacahan (Sevin, 1987: 41 vd.), Karagündüz (Sevin & Kavaklı, 1996:15vdd.), Dilkaya (Çilingiroğlu, 1993: 478.), Yoncatepe (Belli & Konyar 2003:68 vdd), Panz (Belli & Konyar 2003: 14), Avzini (Belli & Konyar , 2003: 84-85) ve Kaletpe (Belli & Konyar , 2003: 81-82), Ağrı Bölgesinde Aşağı Kamışlı, Liç, Akçaören, Taniktepe ve Gönlüaçık (Derin 2003: 103-104) gibi pek çok merkezde rastlanılmaktadır.

Res. 29- Belliahır çanak-çömlekleri

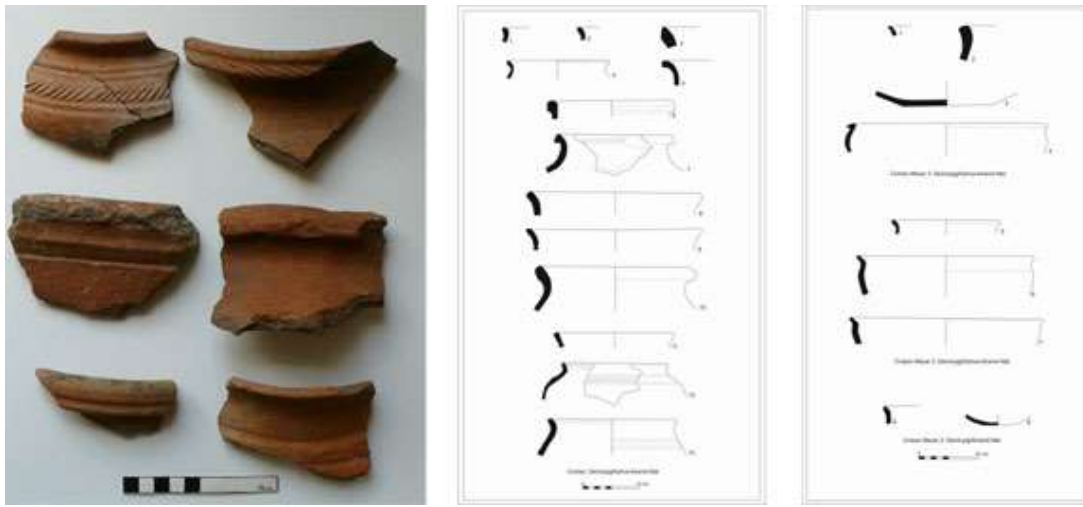

Res. 30- Belliahır Yerleşimi ve Mezarları çanak-çömlekleri

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız mezarlar tipolojik yapı ve işçilik açısından özellikle Van çevresinde olanlardan dromos ve nişi olmayan örneklerle oldukça benzerdir. Dromos (ön giriş) ve nişi olmayan bu tür mezarlar Demir Çağ'ın erken evresine tarihlendirilmektedir (Sevin 2005; 377).

İncelediğimiz merkezlerin bulunduğu alanda yapılan yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiş olan çanak-çömlek parçaları oldukça homojen ve birbiriyle benzer özellikler göstermektedir.

Genellikle basit veya dışı kalınlaştırılmış ağızlı, yuvarlak ve bazen de keskin gövdeli çanaklar, kapalı ağızlı, kısa ve uzun boyunlu küresel gövdeli ve "S" profilli çömlekler en çok görülen formlardır. Çömleklerin yivli örneklerinde yiv hem ağız kenarında hem de gövde üzerinde bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Merkezlerimizde ele geçen dip parçalarının çoğunlukla çömleklere ait olduğu ve düz dip tipinin yaygın olduğu görülmüştür. Gövde parçalarının ise yivli ve çentikli olduğu, ayrıca kalın cidarlı oldukları görülmektedir.

Res. 31- Civikan Yerleşimi ve Mezarları çanak-çömlekleri

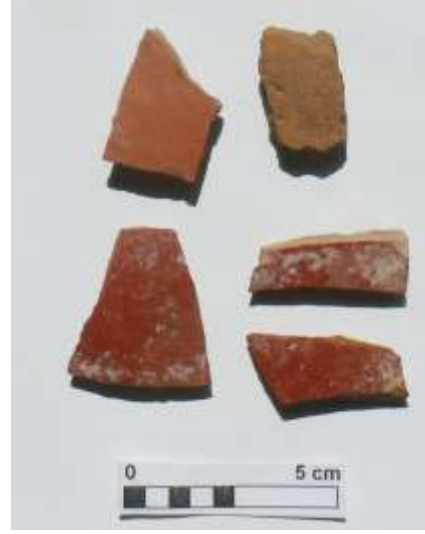
Ele geçen çanak çömleklerinin çoğu hamurunun renginde astarlıdır. Hamurunun renginde astarlıların yanı sıra kaverengi-kiremit, kiremit astarlı, siyah mal, gri mal ve az sayıda kahverengi astarlı ve pembe-devetüyü mal gruplarına da rastlanmaktadır. İnceden kabaya değin değişik boyutlarda kum ve bazen de taşçık katkılı olan seramiklerde çoğu kez az veya yoğun bitki katkı da vardır. Çoğunluğu orta derece de fırınlanmış çanak çömleklerin yanı sıra iyi ya da kötü fırınlanmış örneklerle de rastlanmaktadır. Ele geçen çanak-çömlek parçaları genellikle açıkılı ve çark yapıımıdır (Res. 29-32).

Bu çanak-çömlekler gerek form ve gerekse mal grupları açısından, Van Gölü Havzası'ndan da bilinen Demir Çağ seramikleri özelliklerini taşımaktadır. Bunlar arasında yer alan ağız kenarları yivli, el yapımı olanlar daha çok Erken Demir Çağ'a, Kaşıkçı Yaylası yerleşim ve mezarlarında birkaç örneği tespit edilebilen parlak kırmızı açıkılı olanlar ise orta Demir Çağ'a (Urartu Dönemi) tarihlendirilmektedir⁷ (Res. 33).

⁷ Demir Çağ çanak-çömlekleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Çilingiroğlu, 1997: 131-136; Erdem, 2009: 299-307; Erdem & Konyar, 2011: 268-285. Makaleye konu merkezlerde ele geçen çanak-çömlekler, Muş Bölgesi yüzey araştırmamız sırasında ele geçmiş olan diğer Demir Çağ çanak-çömlekleriyle birlikte bir başka makale konusu olarak yayına hazırlanmaktadır.

Res. 32- Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları Erken Demir Çağ çanak-çömlekleri

Res. 33- Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları Orta Demir Çağ çanak-çömlekleri

Sonuç

Muş ili ve ilçelerinde 2009-2014 yılları arasında tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmalarının 2010 ve 2011 sezonlarında tespit edilmiş olan Belliahır Yerleşimi ve Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarlarında ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları Muş ili, Malazgirt İlçesi sınırları içerisinde, Süphan Dağı'nın kuzey eteklerinden başlayıp Malazgirt düzlüklerine kadar uzanan alanda yer almaktadır. Söz konusu merkezler çevresinde herhangi bir sur veya tahkimatı olmayan, savunmasız "Düz Arazi Yerleşimi" niteliğindedir.

Gerek mezar mimarisi ve gerekse merkezlerde ele geçmiş olan çanak çömlekler açısından değerlendirildiğinde makaleye konu her üç merkezin de Demir Çağları'nda, özellikle de Erken Demir Çağ'ında yerleşim gördüğü, ancak Orta Demir Çağ'da da kullanıma devam edildiği anlaşılmaktadır.

Giriş bölümünde de bahsedildiği gibi, Erken Demir Çağ öncesi dönemde, Orta ve Son Tunç Çağları'nda bölgede pastoral nitelikli, yarı göçebe bir yaşam şekli sürdürüldüğü kabul edilmektedir (Özfirat, 1999: 3; Köroğlu, 2011: 20). Bu nedenle söz konusu dönemlere ait sürekli kullanılan yaşam alanları şimdiye kadar tespit edilmiş değildir. Ancak, Erken Demir Çağları'ndan itibaren (bölge için yaklaşık M. Ö. 1300/1250'ler) yarı göçebe yaşam tarzının yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı, artık yerleşik, sürekli konaklanan merkezlerin kurulmaya başlandığı ve yeni mezar türleri ile gömü geleneklerinin ortaya çıktığı düşünülmektedir (bkz. Sevin, 2005: 378; Sevin, 2010: 364).

Bu güne kadar yapılan araştırmalarda Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a (Urartu Dönemi) ait ve daha çok araştırılmış olan kalelerde yerleşim alanları ile mezarların birbirinden bağımsız oldukları görülmüştür. Ancak irdelemeye çalıştığımız Belliahır Yerleşimi ve Mezarları, Civikan Yerleşim ve Mezarları ile Kaşıkçı Yaylası Yerleşim ve Mezarları'nda yaşam alanlarını oluşturan mekânlar ile mezarlar birbirinden soyutlanamayacak vaziyette iç içe geçmiş durumdadır. Diğer bir deyişle mezarların belli bir alanda birlikte bulunduğu bir nekropol alanı uygulamasının olmadığı, mekânlar arasındaki boş alanlara konumlandırıldığı görülmektedir. Bu açıdan Süphan Dağı çevresinde yaşayan ve konut alanları ile iç içe geçmiş bir gömü pratiği benimseyen yarı göçebe karakterli topluluğun, bölgedeki diğer mezar geleneklerinden farklılık yansıtan bu görünümüne ait nedensel olasılıklar üzerinde durmak gerekirse, söz konusu toplulukların Son Tunç Çağından Erken Demir Çağ'a geçişte yarı göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşama geçiş sürecinde, değişen yerleşim ve gömü

geleneklerinin erken izleri ile karşılaşıldığını düşünmek mümkün olabilir. Nitekim eldeki bulguların sınırlı sayıdaki durumu, bu anlamda yaygınlaşmamış bir pratiğe işaret etmektedir. Diğer yandan iskân ve gömü bağlantısında olası bir zamansal fark tam olarak saptanamamakla birlikte, mezar ve mekânların konumlanması bölgedeki iyi planlanmamış bir alanda yaşayan insanlara ait yeni bir kültürel durum yansıtmaktadır. Söz edildiği gibi bu konudaki saptama ve değerlendirmeler kesinlik taşımamakla birlikte şimdiye kadar gözlemlenmemiş bir kültürel pratiğin bölgedeki yansması, bu alanda yeni yorum ve görüşlerin ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Belli, O. & Konyar, E. (2003). *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri Early Iron Age Fortresses and Necropolises in the East Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Biber, H., (2013). “Muş-Bulanık'ta Demir Çağ Merkezleri”, *Tarhan Armağanı, M. Taner Tarhan'a Sunulan Makaleler/Essays in Honour of M. Taner Tarhan*, (Ed.:O. Tekin-M. H.Sayar-E. Konyar), Ege Yayınları, İstanbul, 79-99.
- Biber, H., (2015). “Bulanık ve Malazgirt'teki Bazı Demir Çağ Kaleleri ve Arzaşkun'un Yeri Sorunu”, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II/International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures Proceedings II*, (Ed. M. Işıklı-B. Can), Cambridge Scholars publishing, Newcastle, 171-182.
- Biber, H. & Çavuşoğlu, R. (2011). “Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (Demir Çağları)”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 201-224.
- Biber, H., & Çavuşoğlu, R. (2013). “2011 Yılı Muş-Malazgirt Arkeolojik Yüzeysel Araştırması”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 303-320.
- Biber, H. & Çavuşoğlu, R. & Erdoğan, S. (2012). “Muş İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzeysel Araştırması (Demir Çağları) 2010 Yılı Araştırmaları: Bulanık-Malazgirt”, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 373-401.
- Burney, C. A. (1958). "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolian Studies* VIII, 157-209.
- Burney, C. A. (1966). “A First Season of The Urartian Citadel of Kayalıdere”, *Anatolian Studies* XVI, 55-111.
- Çilingiroğlu, A. (1993) “Van Dilkaya Höyüğü Kazıları, Kapanış”, *Kazı Sonuçları Toplantısı* XIV\1, 469-492.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.
- Çilingiroğlu, A. & Salvivi, M. (1995). “Rusahinili in Front of Mount Eiduru, the Urartian Fortress of Ayaniş (7th Century B. C.)”, *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, XXXV, 111-124.
- Derin, Z. (1993) “Demir Çağ'da Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri”, Ege Üniversitesi, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Erdem, A. Ü. (2009). “Van Gölü Havzası'nda Bulunan Demir Çağ Yivli Çanak Çömleğinin Urartu Kalelerindeki Varlığı”, *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, (Edit. H. Sağlamtimur-E. Abay-Z. Derin- A. Ü. Erdem-A. Batmaz-F. Dedeoğlu-M. Erdalkıran. M.B.Baştürk-E. Konakçı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 299-307.
- Erdem, A. Ü. & Konyar, E. (2011). “Urartu Çanak Çömleği/Urartian Pottery”, *Urartu Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, (Haz. K. Köroğlu-E. Konyar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 268-285.

- Köroğlu, K. (2000). "Çıldır Kuanları", *Arkeoloji ve Sanat* 96, İstanbul, 2-11.
- Köroğlu, K. (2011). "Urartu: Krallık ve Aşiretler", *Urartu Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, (Haz. K. Köroğlu-E. Konyar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 12-51.
- Köroğlu, K. & Konyar, E. (2008). "Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin", *Ancient Near Eastern Studies* 45, 123-146.
- Kökten, K. (1947), "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten* XI/43, 431-472.
- Luckenbill, D. D. (1988). *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, New York, 1968.
- Mellaart, J. (1988). *Yakındoğu'nun En Eski Uygarlıkları*, (Çev. B. Altınok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mellaart, J. (2003). *Çatalhöyük, Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, (Çev. G. B. Yazıcıoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2000). "Güneydoğu Anadolu Karma Projesi ve Çayönü Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, (Ed. O. Belli), İstanbul Üniversitesi Yayını, 14-19.
- Özdoğan, M. (2002). "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas 1*, İstanbul, 66-82.
- Özfirat, A. (1999). "1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, 1-22.
- Özfirat, A. (2000). "1998 Yılı Bitlis-Muş İlleri Yüzey Araştırması Tunç ve Demir Çağları", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 193-210.
- Özfirat, A. (2001a). "1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları", *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 123-140.
- Özfirat, A. (2001b). *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A. (2003). "Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan M. Ö. 2. Binyıl Kurganları", *Belleten* 246, Cilt LXVI, 343-356.
- Rothman M. S. (1993). "Alpaslan Baraj Gölü Alanında Muş Ovasında Yüzey Araştırmaları Ön Rapor, 1991", *Araştırma Sonuçları Toplantısı X*, 279-295.
- Sevin, V. (1987). "Urartu Oda-Mezar Mimarisinin Kökeni Üzerine Bazı Gözlemler", *Anadolu Demir Çağları I*, (Ed. Altan Çilingiroğlu), İzmir, 35-55.
- Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Sevin, V. (2004). "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia", *A View from the Highlands, Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, (Ed. A. Sagona), *Ancient Near Eastern Studies* 12, Peeters, 179-203.
- Sevin, V. (2005). "Son Tunç\Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi, Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu", *Belleten* 252, Ankara, 355-381.
- Sevin, V. (2011). "Orta ve Son Tunç Çağı, Doğu Anadolu", *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası, Arkeo Atlas No: 2011/1* (Ed. Necmi Karul), İstanbul, 342-367.
- Sevin, V. & Kavaklı, E. (1996). *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü: Van/Karagündüz*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Uhri, A. (2010). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi*, Ege Yayınları, İstanbul.

Extended English Abstract

In this article, Muş province, Malazgirt in the borders, the Suphan Mountain foothill located and by us Early and Middle Iron Age (ca 1300-600) dated Belliahır location of the settlements and tombs, Civikan location of the settlement and tombs and Kaçıkçı Plateau settlement and the layout of settlement tombs, in other words, is being evaluated how the each other relationships with graves and space.

We were collected by archaeological material examining the surface of these areas, through in situ research, photography, made architectural drawings in detail between 2010 and 2011 years. The field work was done with permission and participation of the Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, later work was complemented by laboratory and made by assessments our team.

Life and death in the life of mankind has always been two cases. People born, live for a certain time, and this process ends sooner or later confronts death and called reality. The relationship between these two cases, it is natural that the earth is provided to the places. So while the life of the living is kept on the area, the death is connected with burial. From the moment that there are two different words that mankind has always been associated with each other. However, spatial fiction has varied according to time and society. Sometimes into the places where they lived their dead under the floors of houses or terraces, sometimes they created out of the living space, which vary according to the different types of burial customs were embedded in the grave.

Article to subject, Belliahır location of the settlements and tombs, Civikan location of the settlement and tombs and Kaçıkçı Plateau settlement graves of the settlement houses have a special status in relation to each other. The mention of these centers, Ağrı Patnos, Bitlis Adilcevaz and Ahlat between locations of Muş Malazgirt are located Adduri and Eiduru known names in the Iron Age in the northern part of Suphan Mountain.

Belliahır site is located in Adaksu village locating in town of Malazgirt. The overlooking the central part of the northwest Suphan Mountain, with in the 2184 meters altitude settlements and underground chamber tombs are often spread over a distance of 200-450 meters. The slopes in this area from south to north in the various parts of the land in the area are located in different place from one another. The number of the places room has generally rectangular despite different types and sizes. The same part of the Belliahır settlement, especially in the northern flat areas, some are numerous tombs built in to the remaining empty spaces between sections.

Civikan location of the settlement and tombs is located in about 1 km Küfri (Afşin) neighborhood which 7,5 km of southeast Malazgirt town or this settlement is located 7.5 km north of the Belliahır site of the settlements and underground chamber tombs. This settlement and tombs spread on a flat surface in the north-south direction flowing Civikan (Kuş) on the sides of the stream, approximately 750-900 m. this site, scattered in various part of the field, is found main walls and tombs in different plans.

Kaçıkçı Plateau settlement and tombs is located in town Malazgirt of the 7 km northeast of the village of Mezra. This site is to north of the Civikan site. The northwestern part of one single partition between southern eastward progress of other places in the direction of circular and rectangular place of two north-souths chamber three rectangular planned another place attract attention.

Three of above described working centers has flat land. Places and building materials as well as the graves are being used Suphan Mountain andesitic rocks. In cases where both place usually half workmanship tombs, rectangular and polygonal structure and dimensional stones were used. The standard plan for places is not possible to mention. Malazgirt and of settlement architecture also

the environment in the region can be evaluated with only survey. In this region is not to archaeological excavations. It is seen that in term of tombs with common features the graves of all three centers. It is understood that in this region of the graves are Early Iron Age as well as the middle Iron Age (Urartion Period). In the survey this area, we are found similar characteristics pottery pieces. Usually simple or thickened rim, rounded and sometimes sharp-bodies dish, closed mouth, with a long neck and a spherical body and the "S" profiles pots are the most common. Nowadays up research and the Early Iron Age to middle Iron Age was seen by more research the graves, which are independent from each other urban areas in the castle.

In all of the three areas discussed in this article, all of which became settled in the Early Iron Age and even during the Middle Iron Ages, it is accepted that the planning of the tombs and the spaces found there was new and different for the region, when discussed according to both the tomb architecture and the potteries that were discovered there. These customs can be regarded as some of the earliest traces of the changing residential and burial customs that occurred during the transition from the Late Bronze Age to the Early Iron Age; in other words, from the semi nomadic lifestyle to the settled life of this community. Indeed, because of the appearance of the sites, though we can see signs of this practice, there is not enough evidence to show that this practice is widespread. On the other hand, though it is not possible to exactly detect contemporaneity in the connection between the spaces and the tombs, their positions do demonstrate a new cultural situation for some of the people living in the unplanned areas.

As mentioned, conclusions on this topic cannot be proved without the help of certain evidence. Nevertheless, it is important to put forward new interpretations and opinions about this new cultural practice which has not been observed till now.